

TM	G. XXXVI	Br. 2	Str. 443-460	Niš	april - jun	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 338.246.025.88:330.34(497.11)

Originalni naučni rad

Priljeno: 25. 02. 2012.

Zoran Arandelović
 Marija Petrović Randelović
 Univerzitet u Nišu
 Ekonomski fakultet
 Niš
 Vladimir Mičić
 Univerzitet u Kragujevcu
 Ekonomski fakultet
 Kragujevac

UTICAJ PRIVATIZACIJE NA ODRŽIVI RAZVOJ SRPSKE PRIVREDE*

Apstrakt

Intenziviranjem procesa tranzicije ka tržišnoj ekonomiji početkom XXI veka otvoreno je novo poglavlje za budući razvoj srpske privrede i stvoreni uslovi za rešavanje složene ekonomske, socijalne i ekološke situacije u kontekstu izgradnje novog privrednog sistema. Otvoreni model privatizacije javio se ne samo kao instrument uspešne tranzicije, već i kao uslov za: (1) povećanje efikasnosti domaće privrede, preko uspostavljanja kvalitetnijeg korporativnog upravljanja faktorima proizvodnje, (2) podizanje nivoa tehnološke razvijenosti i time uslovljene modernizacije privrede, i (3) ostvarivanje održivog privrednog rasta, produktivnog zapošljavanja i poboljšanja stanja u životnoj sredini. Upravo iz razloga što privatizacija nudi mogućnost za generisanje dugoročno održivih rezultata u životnoj sredini i, po tom osnovu, ostvarivanje održivog razvoja, ovaj rad ima za cilj da doprinese jasnijem razumevanju uticaja privatizacije na održivi razvoj srpske privrede. Posebna pažnja će biti posvećena značaju stranih direktnih investicija za održivi razvoj, koje su do danas putem kanala privatizacije ostvarile najveći uticaj na razvoj srpske privrede u tranziciji.

Ključne reči: privatizacija, strane direktne investicije, zaštita životne sredine, održivi razvoj srpske privrede

marija.petrovic@eknfak.ni.ac.rs

* Rad je realizovan u okviru projekta br. 179066 „Unapređenje konkurentnosti javnog i privatnog sektora umrežavanjem kompetencija u procesu evropskih integracija Srbije”, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

UVOD

Praktična istraživanja potvrđuju da stanje u domenu zaštite životne sredine u velikoj meri zavisi od dostignutog nivoa opšteg privrednog razvoja, kao i od ekonomske, socijalne i političke situacije u jednoj nacionalnoj ekonomiji. Privrednu strukturu Srbije je decenijama odlikovao visok stepen industrijalizacije, što je uz sistem kontrolisanih cena i neracionalni sistem upravljanja životnom sredinom dovelo do prekomernog iscrpljivanja prirodnih resursa, podizanja nivoa zagađenja i intenzivne degradacije životne sredine. Stanje u domenu životne sredine u Srbiji naročito je pogoršano u poslednjoj deceniji XX veka, kada su pod teretom ekonomskih i političkih problema pitanja vezana za životnu sredinu marginalizovana i potisnuta u drugi plan. Pored nepostojanja efikasnog institucionalnog okvira za pružanje podrške pitanjima zaštite životne sredine, problemi zagađenja životne sredine u poslednjoj deceniji XX veka delom su uzrokovani i primenom zastarele proizvodne tehnologije i opreme, i nedostatkom finansijskih sredstava za njihovu zamenu. Uz nizak stepen efikasnosti u korišćenju resursa i energije, praćenim visokim nivoom generisanog otpada, to je dodatno doprinelo podizanju nivoa zagađenja i daljoj degradaciji životne sredine.

Pitanje razvoja nacionalne ekonomije je početkom XXI veka evoluiralo u pravcu naglašavanja potrebe da u kontekstu sveukupnih reformskih napora Srbija svoj razvoj gradi na principima održivog razvoja. Koncept održivog razvoja prihvaćen je kao primaran cilj ekonomskog i socijalnog razvoja, kako razvijenih zemalja, tako i zemalja u razvoju. Usvajanjem Strategije održivog razvoja 2008. godine Srbija se svrstala u red zemalja u kojima je ovaj koncept prihvaćen. Međutim, jedan od faktora koji dodatno usložnjava problem održivog razvoja privrede Srbije je proces tranzicije (Петровић Ранђеловић и Милетић 2011, 187). Poučena iskustvom naprednih zemalja u tranziciji, Srbija je početkom XXI veka ušla u proces tranzicije sa jasnom vizijom: intenziviranje procesa tranzicije u svim segmentima uz istovremeno zauzimanje aktivnog pristupa u rešavanju ekoloških problema. Aktivan odnos prema ekološkim problemima je postao integralni element sveukupnih reformskih procesa i ključni preduslov za maksimalno korišćenje pozitivnih snaga tržišnih reformi za poboljšanje stanja u životnoj sredini i ostvarivanje ciljeva održivog razvoja srpske privrede. Rešavanje problema koji nosi proces tranzicije i efikasno suočavanje sa izazovima održivog razvoja stoga je postala centralna preokupacija kreatora ekonomske politike u Srbiji.

Potencijal koji privatizacija, kao ključni element ekonomskih reformi, poseduje u pogledu poboljšanja stanja u životnoj sredini i

ostvarivanja održivog razvoja, predstavlja osnovni motivacioni faktor koji je inspirisao strukturu ovog rada. Rad je strukturiran na sledeći način. U prvom delu rada analiza je usmerena ka sagledavanju mogućnosti korišćenja privatizacije kao instrumenta za poboljšanje stanja u životnoj sredini. Posebna pažnja je posvećena razumevanju značaja direktnog uključivanja inostranih investitora u prodaju preduzeća koje se privatizuje za ostvarivanje ekoloških poboljšanja i održivog razvoja. Drugi deo rada je podeljen na dva dela, s obzirom na to da obrađuje problematiku koja je međusobno povezana. Najpre se analiziraju ključni trendovi u privatizaciji, a zatim dinamika priliva stranih direktnih investicija u srpsku privredu. Završni deo rada sadrži sintezu ključnih razmatranja.

*MOGUĆNOSTI KORIŠĆENJA PRIVATIZACIJE
KAO INSTRUMENTA ZA POBOLJŠANJE STANJA
U ŽIVOTNOJ SREDINI*

Kao jedan od najznačajnijih ekonomskih izazova s početka devedesetih godina XX veka i ključni deo paketa reformi u zemljama u tranziciji, proces privatizacije po modelu koji uključuje podršku inostranih investitora stimulatивно je delovao na preduzimanje aktivnosti multinacionalnih korporacija u pravcu direktnog uključivanja u kupovinu preduzeća koja se privatizuju.

Posmatrano sa makroekonomskog aspekta, podsticanje procesa privatizacije od strane nadležnih državnih organa u zemljama u tranziciji motivisano je jasnim ekonomskim razlozima. S tim u vezi, Megison (Megginson 1998, 11) ističe da

„vlade prodaju preduzeća u državnom vlasništvu privatnim investitorima kako bi poboljšale performanse ovih preduzeća kroz disciplinu privatnog vlasništva, kao i da bi povećale prihode bez povećanja poreza. Posebno izraženi ciljevi za program privatizacije su često veoma ambiciozni, i većina nastoji da odrazi ciljeve koje je Tačerova vlada proklamovala početkom 80-ih. Ovi ciljevi su: (1) povećanje novih prihoda za državu; (2) promovisanje ekonomske efikasnosti; (3) smanjenje mešanja države u ekonomiju; (4) promocija različitih oblika vlasništva; (5) pružanje mogućnosti za uvođenje konkurencije; i (6) razvoj nacionalnih tržišta kapitala“.

Osim toga, empirijskim istraživanjima je utvrđeno da preduzeća u privatnom vlasništvu pokazuju bolje performanse u odnosa na državna preduzeća, i to u pogledu ekonomske efikasnosti, sposobnosti brzog reagovanja na promene u poslovnom okruženju i mogućnosti pristupa novim tržištima. Analizirajući preduzeća po vlasničkoj strukturi, Mitrović (2007, 50) ukazuje da

„privatni vlasnik nastoji da ostvari maksimalne rezultate u preduzeću pošto su njegovi interesi vezani isključivo za rad preduzeća. Država kao vlasnik ima i neke druge interese koji su povezani sa funkcijama koje obavlja na čitavoj teritoriji... Zbog toga se može očekivati da će se rezultati ova dva preduzeća razlikovati. To, međutim, ne znači unapred da će se privatno preduzeće pokazati uspešnijim. Ako privatno preduzeće pokaže slabe rezultate u odnosu na resurse kojima raspolaže, to će dovesti do smanjenja njegove vrednosti i ono će postati atraktivno za kupovinu. Posledica preuzimanja je istovremeno promena menadžmenta u cilju poboljšanja performansi preduzeća. Ova transakcija nije moguća kod preduzeća u državnoj svojini. Zato će državno preduzeće nastaviti sa radom i ispod rezultata koji u uslovima privatne svojine dovode do promene vlasnika“.

Međutim, prema neoklasičnoj ekonomskoj teoriji karakter vlasništva nad preduzećem ne predstavlja ključnu determinantu njegove efikasnosti. Državna preduzeća mogu efikasno poslovati bez nužne promene vlasništva ukoliko se uvedu čvrsta budžetska ograničenja i čvrsta finansijska disciplina, ukoliko se dosledno zastupaju vlasnički interesi, ukoliko je ono politički neutralno i izloženo riziku od bankrotstva, likvidacije, preuzimanja i zatvaranja.

U stvarnosti je bio zaista redak slučaj da su se vlade angažovale u podmirivanju ovih uslova za efikasnije poslovanje državnih preduzeća. To potvrđuju i brojna izvršena istraživanja u kojima je pronađeno da preduzeća u privatnom vlasništvu ostvaruju bolje ekonomske performanse od državnih preduzeća, kao i da se performanse u preduzećima koja se privatizuju poboljšavaju. Tako, na primer,

„Fridman (Frydman) i sar. (1999) su poredili performanse privatizovanih i državnih preduzeća u tranzicionim zemljama centralne Evrope ispitivanjem stope rasta u ključnim finansijskim indikatorima. Posebno, oni su ispitivali prihode od prodaje, zaposlenost, produktivnost rada i troškove rada i materijala (u odnosu na prihode). Oni su pokazali da privatizacija ostvaruje različite efekte na finansijske performanse u zavisnosti od vrste vlasnika koji ostvaruje kontrolu. Posebno, autsajderi, a ne insajderi su generisali značajne efekte na performanse“ (Earnhart and Lizal 2002, 7).

Otvaranje tržišta bivših socijalističkih zemalja podsticajno je delovalo na preusmeravanje tokova stranih direktnih investicija multinacionalnih korporacija iz razvijenih zemalja ka onim sektorima koji su resursno intenzivniji (sektor energetike, rudarstva i prerađivačke industrije, ali i pružanje infrastrukturnih usluga). Usled toga, postavilo se pitanje da li strane direktne investicije multinacionalnih korporacija podstiču neodrživo korišćenje prirodnih resursa i pod kojim uslovima one doprinose poboljšanju stanja u životnoj sredini.

U osnovi motivacije multinacionalnih korporacija za preduzimanje stranih direktnih investicija u zemljama u tranziciji leži mogućnost eksploatacije prirodnih resursa i ostvarivanje dominantne pozicije na

tržištu. Resursno orijentisane strane direktne investicije se odlikuju visokom kapitalnom intenzivnošću i velikim rizikom po životnu sredinu. Međutim, posmatrano sa aspekta modela ulaska, iskustvo naprednih zemalja u tranziciji pokazalo je da je realizacija strateških investicija ekološki osetljivih kompanija kroz direktnu prodaju preduzeća koje se nalazi u procesu privatizacije doprinela smanjivanju pritiska na korišćenje raspoloživih resursa i poboljšanju stanja u životnoj sredini. Transfer savremene, ekološki prihvatljive tehnologije inicirao je efikasnije korišćenje raspoloživih resursa i doprineo tehnološkoj transformaciji sa pozitivnim efektima na ekološke performanse preduzeća. Realizacija takvih transakcija imala je posledicu uspostavljanje čvršće veze sa eksternim tržištima i ostvarivanje pristupa ekološkim menadžment tehnikama, veštinama i praksama kojima zemlje u tranziciji oskudevaju.

Stoga, pored ekonomskih, postoje valjani ekološki razlozi za podsticanje procesa privatizacije od strane nadležnih državnih organa u zemljama u tranziciji. Uključivanjem strateških investitora u proces privatizacije neposredno se otvara mogućnost za ostvarivanje dugoročnih poboljšanja u životnoj sredini preko (1) efikasnije upotrebe prirodnih resursa, (2) povećanja obima kapitala za finansiranje ulaganja u ekološki povoljne i efikasne tehnologije, (3) uvođenja naprednih ekoloških menadžment tehnika, i (4) olakšanog pristupa tržištima za ekološka dobra i usluge.

Prethodne konstatacije potvrđuju podaci iz tabele 1 o uticaju različitih metoda privatizacije na životnu sredinu. Od svih metoda privatizacije, direktna prodaja preduzeća ostvaruje najveće pozitivne efekte na ekološke performanse preduzeća koje se privatizuje. To se može objasniti time što većinsko vlasništvo stimuliše vlasnika da ostvaruje bolje finansijske performanse i podmiruje zahteve u pogledu zaštite životne sredine, budući da bi u suprotnom slabe ekološke performanse umanjile očekivane profite.

Tabela 1. Uticaj različitih metoda privatizacije na životnu sredinu

Metod privatizacije	Poboljšanje efikasnosti i menadžmenta	Pristup novom kapitalu	Transfer tehnologije	Pristup stranim tržištima	Očekivani pozitivni uticaj na životnu sredinu
Menadžmentski ugovor, zakup	◆◆◆	–	◆	◆	◆◆
Koncesija	◆◆◆	◆	◆	◆	◆◆
Direktna prodaja	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆
Javni tenderi	◆	◆◆◆		◆	◆
Zajednička ulaganja	◆◆◆	◆◆	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆
Vaučerska privatizacija	◆	–	–	–	◆
Menadžmentski otkup	◆	–	–	–	◆

Napomena: intenzitet ekoloških posledica različitih metoda privatizacije označen je sledećim simbolima: ◆◆◆, veliki efekat; ◆◆, srednji efekat; ◆, slab efekat; – , bez efekata.

Izvor: Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије 2003, 25.

Posmatrano sa aspekta ciljeva politike zaštite životne sredine i održivog razvoja, privatizacija može doprineti stvaranju uslova za donošenje odluka od strateškog značaja čija bi efikasna implementacija doprinela istovremenom ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i ekoloških koristi. Značajno je istaći da uspešno rešavanje ekoloških problema u toku sprovođenja procesa privatizacije zahteva ispunjenje brojnih preduslova, koji istovremeno predstavljaju osnovne sadržaje aktivnosti vlade koje su usmerene ka maksimalnom korišćenju privatizacije za ekološka poboljšanja. Da bi se ostvarili dugoročni i održivi pozitivni efekti privatizacije na životnu sredinu, neophodno je stvoriti uslove za njihovo efektuiranje ne samo pre već i nakon privatizacije. Kreiranje adekvatnog regulatornog okvira za privatizaciju koji ugrađuje ekološku dimenziju predstavlja neophodan, ali ne i dovoljan preduslov za ekološka poboljšanja. Da bi se maksimalno ispoljile pozitivne ekološke koristi od privatizacije neophodno je sprovođenje čvrste politike zaštite životne sredine, koja će uz podršku efektivnog regulatornog sistema i drugih mera usmeravati ponašanje inostranih investitora u pravcu ostvarivanja poboljšanja u domenu životne sredine. Pored neposrednih fiskalnih stimulacija, jasno definisanje i efikasno sprovođenje ekoloških propisa i delotvornija primena ekonomskih instrumenata javljaju se kao komplementarni mehanizmi u obezbeđivanju ekološki savesnog ponašanja inostranih investitora i maksimalnoj apsorpciji potencijala stranih direktnih

investicija za dostizanje visokih ekoloških performansi i održivog razvoja.

TRENDVI U PRIVATIZACIJI I STRANIM DIREKTNIM INVESTICIJAMA U SRBIJI

U daljim razmatranjima biće izvršena analiza toka privatizacije i dinamike priliva stranih direktnih investicija u privredu Srbije, sa posebnim osvrtom na značaj uključivanja strateških investitora u privatizaciju državnih preduzeća za održivi razvoj srpske privrede.

Karakteristike privatizacije u Srbiji

Jedan od glavnih elemenata reformi u zemljama u tranziciji podrazumeva stvaranje nove privredne strukture kroz proces privatizacije, restrukturiranja i modernizacije privrede. Pogodnost zaostajanja Srbije u procesu tranzicije bila je mogućnost da se sagledaju iskustva dotadašnje privatizacije i privatizacije zemalja u tranziciji.

Proces svojinske transformacije u Srbiji je od 1990. do 2000. godine prošao kroz četiri diskontinualne faze, izazvane promenama ekonomskog i političkog ambijenta, što je omogućilo institucionalne i vaninstitucionalne privatizacije preduzeća. Prvu fazu (1990 - 1993), koja je započela donošenjem Saveznog zakona o društvenom kapitalu 1990. godine, karakteriše euforičan i obuhvatan početak privatizacije. Od 1991. godine privatizacija je prešla u nadležnost Srbije donošenjem Zakona o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine. U drugoj fazi, tokom 1994. godine, prethodni proces praktično je poništen, zbog inflatorne dobiti usled hiperinflacije 1993. godine. Primenom Zakona o obaveznoj revalorizaciji neotplaćenog dela društvenog kapitala proces privatizacije je vraćen na početak. U trećoj fazi (1995 - 1997), proces vlasničke transformacije gotovo je zaustavljen. Zakon o svojinskoj transformaciji je donet 1997. godine. Četvrta faza obuhvata period od 1998. do 2001. godine, kada je sprovođenje svojinske transformacije bilo minimalno zbog bombardovanja i obnove oštećenih i uništenih kapaciteta 1999. godine, ali i političkih promena 2000. godine (Илић и сар. 2003, 41-43).

Nova faza započinje donošenjem Zakona o privatizaciji 2001. godine i više Uredbi o izmenama tog zakona. Posle nedosledne primene dva modela radničkog akcionarstva izabran je treći model prodaje 70% kapitala preduzeća strateškom investitoru putem aukcije, tendera i tržišta kapitala, sa Agencijom za privatizaciju i Akcijskim fondom kao nosećim institucijama.

U periodu od 2002. do 2011. godine, putem aukcije, tendera i tržišta kapitala ukupno je privatizovano 2.379 preduzeća, sa oko 332.000 zaposlenih (videti tabelu 2.). Od privatizacije je ostvareno 2,6 milijarde

EUR prihoda, obezbeđeno 1,1 milijarda EUR za investicije, i 276 miliona EUR za socijalni program. Preostalo je da se privatizuje još oko 300 preduzeća. Globalna recesija usporila je završetak procesa privatizacije.

Tabela 2. Rezultati privatizacije, 2002-2011. (milioni EUR)

	Prodato	Broj zaposlenih	Prihod od prodaje	Investicije	Socijalni program
Tenderi	87	66.030	1.042	902	276
Aukcija	1.551	129.170	847	194	0
Tržište kapitala	741	136.980	692	6	0
Ukupno	2.379	332.180	2,608	1,103	276

Izvor: Agencija za privatizaciju Republike Srbije. <http://www.priv.rs/>

Privatizacija je trebalo da doprinese povećanju efektivnosti i produktivnosti, proizvodnje, zaposlenosti i izvoza privatnih preduzeća. Većina pokazatelja ne potvrđuje ostvarenje ovih ciljeva. Srbija u poređenju sa naprednijim tranzicionim zemljama, nije pristupila ozbiljnom restrukturiranju privatizovanih preduzeća, kako bi se obezbedio dinamičniji i dugoročno održiv rast. Ovakvim kretanjima svakako je najviše doprinela činjenica da i pored nekih pozitivnih rezultata i uspeha u privatizaciji, ovaj proces je najveći deo preduzeća stavio u težak položaj, lošim modelom i loše sprovedenom privatizacijom.

U početku procesa privatizacije ponuđen je jako veliki broj tehnološki zaostalih preduzeća, sa viškom zaposlenih, koja su bila nelikvidna i bez obrtnog kapitala. Uglavnom su privatizovana uspešnija preduzeća. Prvo su prodane banke, železara, fabrike duvana, cementare, pivare, fabrike bezalkoholnih pića i hrane, najvećim delom stranim kupcima, i po pravilu uglavnom po prodajnoj ceni nižoj od knjigovodstvene vrednosti.

Sredstva od privatizacije nisu adekvatno usmeravana u investicije, kreditiranje razvojnih i izvoznih projekata industrije i restrukturiranje i revitalizaciju nosilaca razvoja u prethodnom periodu. Vrlo lako se prešlo preko privatizacija preduzeća od nacionalne važnosti i interesa, ili privatizacija koje u sebi nose razvojne efekte kako na kupljeno preduzeće, tako i na celu industriju. Iako u javnosti prodaja „Sartida“ slovi za kontroverznu, njegova prodaja „US Stilu“ uticala je da ono postane jedno od najvećih izvoznih (ali i uvoznih) preduzeća.

Među privatizovanim preduzećima ima i onih koja su i ranije bila uspešna, nastavljajući sa novim vlasnicima da još bolje posluju, ali i takvih koje su novi vlasnici doveli do propasti. U prilog ovom ide i procenat do sada raskinutih ugovora o privatizaciji. Od 2007. do 2011.

godine ukupno je poništeno oko 30% ugovora o privatizaciji preduzeća koja su prodana na aukcijama, 23% na tenderima, i 28% na tržištu kapitala (Agencija za privatizaciju Republike Srbije 2010). Nakon raskida ugovora većina ovih preduzeća se našla u još težem položaju i izgledima na oporavak.

Činjenica je i da nije izbegnuta vaninstitucionalna privatizacija i plasiranje domaćeg kapitala sumnjivog porekla, obezbeđeno veće učešće malih domaćih vlasnika kapitala i investicionih fondova. Posmatrano sa ovog vremenskog aspekta, može se oceniti da proces privatizacije nije bio socijalno pravedan i ekonomski efikasan, što će se u najvećoj meri osetiti na održivi razvoj u narednom periodu.

Najveći deo preduzeća je privatizovan, ali daleko od toga da je proces privatizacije završen. Neodrživo stanje stvaraju i preduzeća koja treba da se privatizuju. Privatizacija velikih industrijskih preduzeća, (re)privatizacija preduzeća koja nisu restrukturirana ili je raskinut ugovor o privatizaciji, zahteva uključivanje strateških partnera u restrukturiranje i privatizaciju, restrukturiranje od strane države i prodaju, ili postupak stečaja, i to u što kraćem roku.

Srpska ekonomija se ulaskom u drugu fazu tranzicije suočava sa izazovom restrukturiranja i privatizacije velikih infrastrukturnih sistema u državnom vlasništvu. Primena mera reformi preduzeća u sektoru infrastrukturnih usluga pokazala se neophodnom iz *dva osnovna razloga: primarno*, posmatrano sa ekonomskog aspekta radi se o preduzećima koja su neefikasna i nekonkurentna, i *sekundarno*, aktivnosti ovih preduzeća javljaju se kao visokorizične po životnu sredinu, budući da zbog nedovoljnog ulaganja u modernizaciju, primena zastarelih veoma zagađujućih osnovnih sredstava povećava pritisak na životnu sredinu i limitira mogućnost održivog razvoja srpske privrede. Osnovni ciljevi reformi infrastrukturnih delatnosti jesu: rast dostupnosti i kvaliteta usluga, uvođenje novih usluga, usklađivanje cene s opravdanim troškovima i *smanjenje zagađenja životne sredine*. Razvoj i modernizacija infrastrukture predstavlja neophodan uslov i podsticajni činilac za privatne investicije u drugim sektorima privrede (Арсић и Васиљевић 2007, 92). Da bi ovi ciljevi postali realno ostvarljivi neophodno je preduzeti korake ka razvoju regulatornog okvira i promeni vlasničke strukture preduzeća infrastrukturnog sistema.

Potpuna ili delimična privatizacija javnih preduzeća uz podršku unapređenog regulatornog okvira doprinela bi povećanju efikasnosti korišćenja postojećih resursa, uvođenju racionalnijeg sistema upravljanja zaštitom životne sredine, primeni čistijih tehnologija, obezbeđivanju sredstava za nove investicije i skupa povećanju njihove ekološke efikasnosti. Kada je reč o javnim preduzećima koja su ujedno i najveći zagađivači životne sredine, posebno NIS, prednosti prodaje većinskog paketa akcija strateškom partneru ogledaju se u sledećem:

– preko stranih direktnih investicija obezbedio bi se priliv svežeg inostranog kapitala za neophodna ulaganja, što za razliku od situacije kada se investicione potrebe podmiruju zaduživanjem u inostranstvu nema za posledicu povećanje tereta zaduženosti preduzeća,

– budući da se radi o velikim sistemima, visoka očekivana vrednost transakcije u procesu privatizacije generisala bi popunjavanje značajnih praznina u državnom budžetu,

– u težnji za maksimiziranjem profita, strateški partner kao većinski vlasnik stimulisan da ulaže u modernizaciju i razvoj preduzeća, i time postavljanje bazičnih preduslova za poboljšanje njegove ekonomske i ekološke efikasnosti,

– prodajom većinskog paketa akcija strateškom partneru dolazi do pojave *follow the lider* efekta koji podstiče ulazak novih, efikasnijih preduzeća i intenziviranje konkurencije na domaćem tržištu.

Kao deo Sporazuma sa Rusijom o saradnji u oblasti gasne i naftne privrede krajem 2008. godine prodana je „Naftna industrija Srbije“. Prodaja kontrolnog udela u srpskom državnom monopolu ruskoj kompaniji Gaspromnjeft u interesu je ostvarivanja obostranih koristi. Kupovinom NIS-a ruskom gigantu se otvaraju mogućnosti povećanja obima godišnje proizvodnje sirove nafte i eksploatacije kako razvijene mreže prodaje, tako i povoljne geografske lokacije NIS-a. Posmatrano sa aspekta ekonomskih i ekoloških koristi za Srbiju, ovim sporazumom se rešavaju problemi vezani za ekonomsku i, posebno, ekološku neefikasnost, primenom moderne tehnologije i tehnologije za ublažavanje negativnih ekoloških efekata, budući da se ruski partneri ugovorom obavezuju na poštovanje ekoloških standarda u skladu sa zakonom Srbije. U okviru energetskog aranžmana sa Ruskom federacijom predviđa se izgradnja gasovoda i dovršetak izgradnje rezervoarskih kapaciteta za gas kao osnove za razvoj distributivne mreže. Uvođenje novih tehnologija bi doprinelo povećanju energetske efikasnosti, a, generalno, sporazum bi omogućio dugoročnu energetska stabilnost, koja je od izuzetnog značaja za stabilan privredni razvoj Srbije (Црнобрња и сар. 2008, 12).

U prethodnom periodu sporo se odvijalo ili je još uvek u početnoj fazi restrukturiranje najvećih javnih preduzeća, odnosno infrastrukturnih delatnosti, kao što su energetika, telekomunikacije i saobraćaj.

Restrukturiranje ostalih državnih preduzeća „JAT Airways“, „Telekom“, „PTT Srbija“, „Železnice Srbije“, „Elektroprivreda Srbije“, mora se sprovesti u kratkoročnim i srednjoročnim periodima, a njihovu delimičnu ili potpunu privatizaciju treba sprovesti nakon pažljivog donošenja pojedinačnih strategija. Ova preduzeća imaju značajne probleme u poslovanju, jer su tehničko-tehnološki zaostala, imaju viškove zaposlenih i radi se o pretežno monopolnim preduzećima.

Novi pristup i strategija privatizacije ovih preduzeća treba da obezbedi veću efikasnost u sprovođenju procesa suštinskog re-

strukturiranja pre njihove privatizacije. To zahteva: 1) rešavanje problema viška zaposlenih; 2) obezbeđenje neophodnih investicija i povećanje nivoa tehnološke opremljenosti i modernizacije; 3) ekonomsko-finansijsku konsolidaciju, reorganizaciju i korporatizaciju; 4) obezbeđenje profesionalnog i stručnog menadžmenta; 5) tržišno formiranje cena njihovih proizvoda i usluga; 6) definisanje pojedinačnih strategija privatizacije.

Generalno posmatrano, preduzećima iz oblasti sektora privredne infrastrukture kojima upravlja država neophodna su velika ulaganja, a imajući u vidu da Srbiji nedostaju značajna finansijska sredstva za modernizaciju i razvoj, obezbeđivanje neophodnih investicija realizovaće se uz podršku stranog privatnog kapitala. Realizacija investicionih projekata stranih ulagača kroz programe privatizacije velikih državnih sistema doprinela bi podizanju njihove ukupne efikasnosti i unapređenju korporativnog sistema upravljanja, ali i uvođenju efikasnijeg sistema ekološkog menadžmenta i minimiziranju negativnog uticaja na životnu sredinu.

Završetak privatizacije preduzeća sa društvenim i državnim kapitalom preduslov je za okončanje tranzicije privrede Srbije, unapređenje privrednog ambijenta i uspostavljanje održivog i stabilnog privrednog rasta i razvoja. Komparativnu analizu stepena završenosti privatizacionog procesa omogućavaju EBRD tranzicioni indikatori (videti tabelu 3.).

Tabela 3. Tranzicioni indikatori privatizacije velikih i malih preduzeća, 2001 – 2010.

	Privatizacija velikih preduzeća							Privatizacija malih preduzeća						
	2001	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2001	2004	2005	2007	2008	2009	2010
Slovenija	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Slovačka	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Poljska	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,67	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Mađarska	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Rumunija	3,33	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67
Bugarska	3,67	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,67	3,67	3,67	4,00	4,00	4,00	4,00
Hrvatska	3,00	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Albanija	3,00	3,00	3,00	3,00	3,33	3,67	3,67	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
Makedonija	3,00	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
Crna Gora	1,67	2,67	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	2,00	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67
BiH	2,33	2,33	2,67	3,00	3,00	3,00	3,00	2,67	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Srbija	1,00	2,33	2,67	2,67	2,67	2,67	2,67	3,00	3,33	3,33	3,67	3,67	3,67	3,67

Izvor: EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.

I pored pozitivnih tendencija u odnosu na 2001. godinu, Srbija zaostaje za tranzicionim zemljama. Indeks privatizacije malih preduzeća (3,67) je ispod proseka posmatranih zemalja, izuzev Rumunije. U oblasti privatizacije velikih preduzeća Srbija zaostaje odnosu na sve zemlje (indeks 2,67). Proces privatizacije, način na koji je ona sprovedena i efekti koje je proizvela u najvećoj meri su povezani sa postojećim stanjem i ostvarenom (ne)konkurentnošću srpske privrede.

Dinamika priliva stranih investicija u privredu Srbije

Strane direktne investicije veoma povoljno utiču na ukupan ambijent, stvarajući neophodne pretpostavke za dugoročno održivi privredni razvoj, i kao takve, dobrodošle su u svim privredama (UNCTAD 2008, 3). Imajući u vidu stanje srpske privrede i neophodnost većih investicija, dolazi se do više nego jasnog zaključka da će pored značajnog povećanja domaće štednje, jako bitno sredstvo njenog oporavka i održivog rasta i razvoja predstavljati strani kapital.

Ukupan priliv stranih direktnih investicija u privredu Srbije u periodu od 2001. do 2010. godine bio je jako skroman. I pored toga, on je povoljno uticao na ostvarene stope rasta srpske privrede posle 2001. godine. Ukupan priliv u ovom periodu iznosio je oko 17 milijardi USD (videti tabelu 4). Najveći priliv ostvaren je 2006. godine, zahvaljujući prodaji dela Mobtela (1,9 milijardi USD).

Tabela 4. Ukupna strana direktna ulaganja u Srbiju, 2001-2010. (milioni USD)

Godina	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2001-10
Vrednost investicija u mil. USD	0,162	0,475	0,365	0,966	1,550	4,264	2,532	2,717	1,864	1,156	17,023

Izvor: NBS, <http://www.nbs.rs>.

U poređenju sa naprednim zemljama tranzicije i nekim zemljama u okruženju, ukupan priliv stranih direktnih investicija u periodu od 2001. do 2010. godine, a posebno pre izbivanja globalne ekonomske krize 2008. godine znatno zaostaje, na šta jasno ukazuju podaci iz tabele 5.

Tabela 5. Ukupan priliv stranih direktnih investicija u odabranim zemljama tranzicije, 2001-2010. (milioni USD)

	2001-08	2009	2010	2001-10
Slovenija	1,804	0,025	0,047	1,876
Slovačka	23,108	0,483	0,198	23,789
Poljska	73,162	6,057	2,502	81,721
Mađarska	26,286	0,157	0,143	26,586
Češka	53,110	-	-	-
Rumunija	51,450	4,934	3,583	59,967
Bugarska	38,121	3,525	1,936	43,582
Hrvatska	18,666	1,617	0,452	20,735
Srbija	14,031	1,864	1,156	17,023

Izvor: EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.

U poređenju sa posmatranim zemljama, priliv stranih direktnih investicija prosečno godišnje i *per capita* u Srbiju je skroman pre izbivanja Globalne ekonomske krize 2008. godine (videti tabelu 6.). Prosečan godišnji priliv stranih direktnih investicija u periodu od 2001. do 2008. godine u Srbiji je iznosio 1,7 milijardi USD. Jedino je viši u odnosu na Sloveniju, koja je imala prosečan priliv od 225 miliona USD, što je isključivo posledica slovenačkog modela privrednog razvoja, u kome strane direktne investicije nemaju zapaženo mesto. Slično je bilo i sa prosečnim prilivom stranih direktnih investicija *per capita* koji je veći samo od Slovenije. Priliv stranih direktnih investicija *per capita* u Srbiji bio je drastično niži u odnosu na Češku (3,7 puta), Bugarsku (3,7 puta), Hrvatsku (3 puta), Slovačku (3 puta) i Mađarsku (1,9 puta). Model privrednog rasta i razvoja naprednih tranzicionih ekonomija, a posebno izvoz, reindustrijalizacija i modernizacija privrede bazirao se na povećanju stranih direktnih investicija.

Tabela 6. Prosečan i *per capita* priliv stranih direktnih investicija, 2001-2008.

	2001 - 2008 mlrd. USD	Prosek mlrd. USD	Per capita hiljade USD
Slovenija	1,8	0,2	0.900
Slovačka	23,1	2,9	4.260
Poljska	73,2	9,1	1.920
Mađarska	26,3	3,2	2.600
Češka	53,1	6,6	5.100
Rumunija	51,4	6,4	2.370
Bugarska	38,1	4,8	5.090
Hrvatska	18,6	2,3	4.230
Srbija	14,0	1,7	1.385

Izvor: EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.

Sektorski posmatrano najveći deo priliva stranih direktnih investicija bio je usmeren u usluge (videti tabelu 7), zbog veće profitabilnosti, a jako malo u proizvodnju razmenljivih dobara. Njihov priliv u industrijski sektor Srbije iznosio je svega 4,5 milijarde USD ili oko 26% ukupnih stranih direktnih investicija. U zemljama Centralne i Istočne Evrope on je iznosio 42 - 45% (Мићић 2009, 275-286). Priliv stranih direktnih investicija je bio motivisan privatizacionom kupovinom, ali i kupovinom tržišta i stvaranjem dominantnog položaja, i formiranjem zabranjenih kartelskih sporazuma u oblastima finansija, proizvodnje cementa, cigareta, energenata, trgovine na malo i veliko. Iznosi preko 100 miliona evra novih (*greenfield*), *brownfield* investicija i zajedničkih ulaganja u industriju su retki, i skoro da su u potpunosti izostali.

Tabela 7. Struktura stranih direktnih investicija po sektorima, u %

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2004-10 ¹⁾
Poljoprivreda	1,0	0,7	0,2	0,6	1,7	1,2	0,7	0,9
Industrija	30,6	18,9	18,4	15,0	18,2	52,1	29,8	26,1
Građevinarstvo	1,9	0,8	0,6	5,0	2,5	1,6	2,5	2,1
Trgovina	35,9	22,0	8,6	7,7	12,2	12,3	17,9	16,7
Hoteli i restorani	1,5	0,1	0,1	1,3	0,7	0,3	0,1	0,6
Saobraćaj i veze	1,5	0,7	28,8	19,5	7,5	6,5	8,4	10,4
Finansije	10,6	37,6	36,5	31,7	38,2	8,6	27,5	27,2
Ostale usluge	17,0	19,2	6,8	19,2	19,0	17,4	13,1	16,0

¹⁾ Prosečno učešće u periodu 2004-2010. godina. Izvor: NBS, <http://www.nbs.rs>.

Budući da su usluge manje ekološki intenzivne u odnosu na industrijske aktivnosti, pretežna orijentacija stranih direktnih investicija ka sektoru usluga je povoljna sa ekološkog aspekta. Međutim, ona „nije povoljna sa aspekta održivog razvoja srpske privrede, budući da veća ulaganja u nerazmenjivi, umesto u razmenjivi sektor, ne mogu dati značajan doprinos povećanju izvoza i podizanju konkurentne sposobnosti srpske privrede na svetskom tržištu“ (Аранђеловић и Петровић Ранђеловић 2011, 155).

Srbija nije iskoristila relativno povoljno međunarodno ekonomsko okruženje u periodu pre 2008. godine da privuče veći iznos stranih direktnih investicija, kako bi u dovoljnoj meri podstakla tehnološki napredak i rast produktivnosti, odnosno konkurentnost industrijskih grana koje su usmerene na izvoz. To jasno potvrđuje i struktura izvoza Srbije po sektorima, u kojoj dominiraju sektori osnovnih metala, prehramena industrija i industrija pića, hemijska i industrija gume, sektori u kojima su privatizacioni procesi odmakli i u kojima se proizvodnja i izvoz zasnivaju

na stranim porudžbinama. Posmatrano prema faktorskoj intenzivnosti, u izvozu dominiraju resursno i radno intenzivni proizvodi, što je u skladu sa prirodnim komparativnim prednostima Srbije. Iako se od početka sprovođenja tranzicionih procesa privatizacija izdvojila kao faktor koji je doprineo povećanju izvoza, visoko učešće u strukturi izvoza proizvoda niže faze prerade ne predstavlja dugoročno optimalno rešenje za privredu Srbije koja godinama beleži deficit u spoljnotrgovinskom bilansu. Usled toga,

„podsticanje promene strukture ulaganja u pravcu većeg priliva izvozno orijentisanih i tehnološko-intenzivnih *greenfield* investicija od instrumentalnog je značaja za afirmaciju novog modela rasta, odnosno povećanje izvoza, podizanje konkurentne sposobnosti i ostvarivanje dugoročno održivog rasta i razvoja srpske privrede“ (Аранђеловић и Петровић Ранђеловић 2011, 155).

ZAKLJUČAK

Prelaz na tržišnu privredu pokazao se neophodnim radi ostvarivanja veće ekonomske efikasnosti u razvoju i obezbeđivanja održivog rasta i razvoja srpske privrede. Sa intenziviranjem procesa tranzicije stvoreni su uslovi za uključivanje ekoloških pitanja u nov model privrednog razvoja, a korišćenjem iskustva nekih naprednih zemalja u tranziciji pružena je mogućnost zaobilazanja nekih potencijalnih ekoloških problema. Posmatrano sa aspekta ciljeva politike zaštite životne sredine i održivog razvoja, uključivanje ekoloških pitanja u proces privatizacije nametnulo se kao preduslov za ostvarivanje dugoročnih poboljšanja u životnoj sredini i održivog razvoja.

Stranim direktnim investicijama se danas pripisuje posebno mesto među faktorima u podsticanju procesa tranzicije i dodeljuje strateška uloga u realizaciji vizije održivog razvoja srpske privrede. U toku poslednjih deset godina sprovođenja procesa tranzicije, privatizacija je poslužila kao osnovni kanal za infiltriranje većih tokova stranih direktnih investicija u srpsku privredu. Značaj uključivanja stranih direktnih investicija u proces privatizacije ne ogleda se samo u ubrzanju dinamike njegove realizacije, već i u mogućnosti korišćenja njihovog potencijala za ostvarivanje neposrednih koristi u domenu poboljšanja stanja u životnoj sredini. To naročito iz razloga što strane direktne investicije poseduju potencijal da se njihovim uključivanjem u proces privatizacije simultano pristupi rešavanju dva ključna problema u procesu tranzicije, uspostavljanju efikasne vlasničke strukture nad sredstvima za proizvodnju i stvaranju uslova za generisanje dugoročnih poboljšanja u životnoj sredini.

Iako danas mnoge multinacionalne korporacije pokazuju visok stepen osetljivosti kada su u pitanju ekološki aspekti njihovih aktivnosti, uključivanje ekoloških pitanja u postupak sprovođenja privatizacije

pokazalo se značajnim za smanjenje investicionog rizika i neizvesnosti u pogledu potencijalnih budućih troškova. S druge strane, posmatrano sa aspekta zemlje domaćina, integracija jasnih ekoloških zahteva u proces privatizacije ne samo da olakšava njegovu realizaciju i obezbeđuje ostvarivanje finansijskih koristi po osnovu prihoda od privatizacije, već i deluje kao instrument za sprečavanje potencijalnog ekološki nesavesnog ponašanja inostranih investitora.

Na osnovu izvršene analize moglo bi se zaključiti da strane direktne investicije u prethodnom periodu nisu shvaćene kao sastavni element strategije održivog razvoja Srbije. Strukturne promene, privatizacija i poslovni ambijent trebalo je da odigraju ključnu ulogu u većem privlačenju stranih direktnih investicija u sektore koji proizvode razmenljive proizvode, u cilju reindustrijalizacije, porasta izvoza i održivog rasta i razvoja srpske privrede. I pored stalnih reformi i popravljanja ambijenta za priliv stranih direktnih investicija, strani investitori su bili veoma oprezni i retko su ulagali, uglavnom zbog visokog rizika.

Ono što danas svakako privlači pažnju je pitanje privatizacije velikih državnih sistema koja se nalazi u početnoj fazi i pod velikim je znakom pitanja. To je naročito iz razloga što u narednom periodu treba očekivati pad priliva stranih direktnih investicija po osnovu velikih privatizacija, zbog posledica globalne ekonomske krize, zbog koje investitori postaju konzervativniji i izbegavaju svaki rizik. I pored ovih činjenica, nameće se potreba za što bržim otklanjanjem barijera i ograničenja sa kojima se suočavaju strani investitori u Srbiji. Budući da je srpska privreda svoj rast u prethodnom periodu u dobroj meri zasnivala na prilivu stranih direktnih investicija, svetska finansijska i ekonomska kriza je dodatno naglasila da je za ostvarivanje dugoročnog napretka Srbije od posebnog značaja usmeravanje napora nadležnih organa ka kreiranju stabilnih i dugoročno povoljnih rešenja, kako bi se podstakao priliv stranih direktnih investicija ne samo kroz privatizaciju, već i kroz druge neprivatizacione kanale (Аранђеловић и Петровић Ранђеловић 2011, 155). U narednom periodu bi trebalo posebnu pažnju usmeriti ka podsticanju većeg priliva *greenfield* projekata stranih direktnih investicija (posebno tehnološko intenzivnih i izvozno orijentisanih), kako zbog mogućnosti ostvarivanja većih ekonomskih i ekoloških koristi u odnosu na akcije kupovine i spajanje u procesu privatizacije, tako i zbog obezbeđivanja kontinuiteta eksternog finansiranja u godinama koje slede.

LITERATURA

- Агенција за приватизацију Републике Србије. 2010. *Продата, непродата предузећа и раскид уговора*. <http://www.priv.rs/cms/view.php?>
- Аранђеловић, Зоран и Марија Петровић-Ранђеловић. 2011. Утицај државе на прилив и ефикасност страних директних инвестиција. *Економика предузећа* 59(3/4): 143-156.

- Арсић, Милојко и Душко Васиљевић. 2007. Реструктурирање и приватизација јавних предузећа у Србији. *Квартални мониторинг* 9: 89-99.
- Црнобрња, Михаило и сар. (ред.). 2008. *Бела књига: предлози за побољшање по-словног окружења у Србији*. Београд: Савет страних инвеститора.
- Earnhart, Dietrich and Lubomir Lizal. 2002. Effects of ownership and financial status on corporate environmental performance. *William Davidson Working Paper* 492.
- Илић, Милан и сар. 2003. *Индустријски менаџмент*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
- Meggison, William L. 1998. The impact of privatization. *Economic reform today* 1: 11-15.
- Мићић, Владимир. 2009. Значај страних директних инвестиција за превазилажење кризе у индустрији Србије. У *Економско финансијски односи са иностранством - нужност нове стратегије*, 275-286. Београд: Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економски факултет у Београду.
- Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије. 2003. *Утицаји приватизације на животну средину – лекције за земље у развоју* (Превод Извештаја Светске банке бр. 426). Београд.
- Митровић, Бранислав. 2007. *Економика транзиције*. Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет.
- Петровић-Ранђеловић, Марија и Далибор Милетић. 2011. Одрживи развој српске привреде у условима транзиције. У *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије у 2011. години*, приредио Властимир Лековић, 187-197. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
- UNCTAD. 2008. *World Investment Report: Transnational corporations and infrastructure challenge*. United Nations: New York and Geneva.

Zoran Arandelović, Marija Petrović Randelović, University of Nišu, Faculty of Economics, Niš
Vladimir Mičić, University of Kragujevac, Faculty of Economics, Kragujevac

EFFECTS OF PRIVATISATION ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SERBIAN ECONOMY

Abstract

Intensifying the process of transition towards a market economy at the beginning of 21st century opened a new chapter in the development of Serbian economy and created the conditions for solving the complex economic, social and environmental situation in the context of building a new economic system. The open model of privatization has emerged not only as an instrument for successful transition, but as a condition for: (1) increasing the efficiency of the domestic economy, through the establishment of better corporate governance over production factors, (2) raising the level of technological development and thereby conditioned modernization of the economy, and (3) achievement of sustainable economic growth, productive employment and improvement of the state of environment. Precisely because privatization offers an opportunity to generate long-term sustainable results in the environment, and, therefore, the achievement of sustainable development, this paper aims to con-

tribute to a clearer understanding of the effects of privatization on the sustainable development of the Serbian economy. Special attention will be dedicated to the importance of foreign direct investment for sustainable development, which, to date, through the channel of privatization, made the greatest impact on the development of Serbian economy in transition.

Key Words: Privatisation, Foreign Direct Investment, Environmental Protection, Sustainable Development of Serbian Economy.